

Грађанско васпитање

Људска права и права деце

У Смерницама за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења (Савет Европе, 2022) наглашено је да је повезаност програма Грађанског васпитања са компетенцијама за демократску културу видљива већ из самог описа програма и циља учења.

Акценат је на развијању вештина које су применљиве у свакодневном животу у демократској заједници, на демократским ставовима и вредностима. Остваривањем циља и исхода Грађанског васпитања, као и самим начином остваривања програма, тј. активном, проблемском, пројектном, истраживачком наставом, међусобном интеракцијом и односима на часу, искуственим учењем и сопственим изборима у процесу и начину рада, континуирано се развијају **све** КДК.

Програм Грађанског васпитања је спиралног карактера, области се развијају, то јест проширују и продубљују преко различитих кључних појмова садржаја обезбеђујући међусобну повезаност (и хоризонталну и вертикалну).

Имајући у виду претходно речено, следе примери како се поједине КДК развијају до одређеног нивоа остваривањем изабраних исхода програма наставе и учења Грађанског васпитања у различитим разредима. Приметно је да већ у првом разреду основне школе могу да се развијају КДК и средњег, па и напредног нивоа, у мери и на начин који је примерен узрасту.

Како постоји видљива исходовна и садржинска повезаност овог програма са програмима наставе и учења других предмета или слободних наставних активности, у примерима који следе наведена је и међупредметна повезаност са појединим програмима (само као пример, јер их има више), како би била уочљива могућност планирања и организовања тематске или пројектне наставе. Планирање и повезивање могуће је и на основу међупредметних компетенција које се кроз дате активности највише развијају, а које су наведене на крају примера.

1. Примери за компетенције из групе Вредности

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права

Опис компетенције:

О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

С: 1.1.б) *Заступа мишљење да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права и да нико не сме бити подвргнут тортури и понижавајућем поступању.*

Изабрани исходи из програма наставе и учења за први разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препознаје примере поштовања и кршења права детета у свом окружењу, причама, филмовима;
- тражи помоћ у ситуацијама кршења својих и туђих права.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за други разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна ситуације кршења својих и туђих права и покаже спремност да тражи помоћ.

Већ у првом разреду основне школе бавећи се садржајима као што су: *Права детета, Кршење и заштита права, Препознавање кршења права детета, Кога се обратити у ситуацијама кршења права детета*, и остваривањем предвиђених исхода развија се наведена КДК средњег нивоа. Јер када ученик препознаје примере поштовања и кршења права детета и уме да тражи помоћ у ситуацијама кршења права, он заправо учи да државна институција или надлежни орган штите људска права и да она никоме не смеју да буду угрожена. Наравно, ученицима тог узраста није близак термин државна институција или надлежни орган, али школа, као пример државне институције, или нпр. наставник, директор, као неко ко је за њих надлежан, јесте, тако да се у раду са њима користе појмови и примери које могу да разумеју.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Немој се тући!

Поступак

Учитељ на почетку часа као подстицај приказује кратки цртани филм о правилима понашања

ФОТО: Shutterstock / Tenstudio

<https://www.youtube.com/watch?v=y21F1fe4Ays>.

Након филма, учитељ поставља питање:

? Где се у учионици налазе наша правила понашања?

Кад ученици покажу где су, учитељ их пита:

? Зашто постоје школска правила?

? Шта се њима регулише?

? Која су права детета њима регулисана (пошто су на претходним часовима већ говорили о децијим правима)?

Разговор даље усмерава констатацијом и питањима:

? Поменули смо као правило понашања: *Немој се тући!* Зашто?

? Да ли сме друг из одељења да удари било кога од вас?

? Које право детета се тиме штити?

Да би се указало на везу с последицама таквог понашања, наставити с постављањем питања:

? Шта се дешава ако друг удари друга?

? Како би се ти осећао у тој ситуацији?

? Како би се он осећао?

? Да ли би због тога имао неку казну/последицу?

? Зашто?

На овај начин ученици се усмеравају да дођу до закључка да без правила и испуњавања својих дужности и обавеза и поштовања права других, нико у школи не би могао да оствари своја права.

Ученици се затим деле у групе од по четворо-петоро са задатком да кроз игру улога свака група прикаже ситуацију у школи кад се дешава неки облик насиља. Могу и да се припреме цедуље са исписаним ситуацијама које ће извлачити представник групе а односе се на: увреду, понижење, ударац, саплитање, гурање, ругање или сл. Њихов задатак је да представе и шта свако од њих ради у тој ситуацији из улоге у којој је. Улоге се деле тако што свако у групи каже један број по реду, а онда учитељ нагласи да број 1 глуми „насилника“ (без коришћења овог речника, већ нпр. ученик који повређује другог), бр. 2 „жртву“ (тј. онај који је повређен), бр. 3 учитеља, и бр. 4-5 друге ђаке који сведоче томе шта се десило.

Након игре улога, учитељ пита ученике зашто је свако од њих урадио то што је урадио у улози у којој је, затим зашто су се обратили учитељу (уколико нису, упита

их зашто се нису обратили), и коме још у школи могу да се обрате у таквим и сличним ситуацијама, као и зашто је то важно. Потом их усмерава ка закључку да нико не сме бити угрожен, нити да се према њему понижавајуће поступа, а да када се то деси, знају како да потраже помоћ да заштите себе и друге, односно своја и туђа права.

Пример међупредметне повезаности: са предметом Свет око нас (СОН) први и други разред основне школе (садржинска повезаност: Права и обавезе чланова група, Правила понашања појединаца и група; и исходовна повезаност: понаша се тако да уважава различитости својих вршњака и других људи; придржава се договорених правила понашања у школи и прихвата последице ако их прекрши).

Ова компетенција се даље развија и у седмом разреду може да достигне напредни ниво јер ученици проширују своја знања о правима, а фокус је на њиховим карактеристикама (урођеност, универзалност, неотуђивост, недељивост) и вези са општим добром у циљу осигурања права појединца, као и добробити заједнице.

Међупредметне компетенције

које се овим активностима највише развијају и омогућују међупредметно повезивање: **највише одговорно учешће у демократском друштву, комуникација, решавање проблема.**

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права на напредном нивоу:

Опис компетенције:

Н: 1.1.в) *Заступа став да закони треба да буду усклађени са међународним нормама за људска права и права детета.*

Изабрани исход из програма наставе и учења за седми разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- наведе кораке од предлагања до усвајања закона.

Изабрани исход из програма наставе и учења за трећи разред гимназије:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- критички разматра механизме надзора поштовања људских права и санкционисања њиховог кршења.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Права и слобода грађана

Ученици се у седмом разреду основне школе баве садржајима као што су: *Народна скупштина – сврха и надлежности, Процедуре у раду Народне скупштине, Скупштинске дебате, Предлагање и доношење закона...* О овим појмовима ученици треба да стекну само основна знања о функцији и надлежности, организацији, скупштинској расправи и процедурама, корацима од предлагања закона до његовог

усвајања и објављивања чиме се обезбеђује наставак увођења ученика у функционисање демократског друштва. На часовима може да се симулира цео ток активности од предлагања до усвајања закона.

У овом узрасту ученицима је интересно да разговарају о односу између права и правде јер су осетљивији на неправду. Као подстицај на часу на којем би се достигао наведени исход наставе и учења и КДК, а који би уследио након упознавања са различитим типовима власти (законодавна, извршна и судска) и њихових надлежности, може да послужи пример из историје Белгије, у време владавине краља Леополда:

” Краљ Леополд II био је најпознатији као оснивач и једини власник Слободне Државе Конго. Ова држава је обухватала простор данашње Демократске Републике Конго. У то доба, у XIX веку спровођена су масовна убиства и геноцид над локалним становништвом. Експлоатација гуме, слоноваче, дијаманата и другог природног богатства у Конгу заснивала се на принудном раду становника, што је за последицу имало смрт око десет милиона Конгоанаца.”

Поступак

Наставник покаже фотографију која приказује како се белгијске окупационе трупе краља Леополда II спремају да обесе седмогодишњег дечака у Конгу. Објашњава да је дечак обешен јер његов отац није могао да произведе довољно пшенице у односу на квоту коју су му окупатори одредили. Потом може да се развије дискусија око тога како се осећају и шта мисле о томе што се десило (имајући у виду праведност чина). Подстицати дискусију питањима:

- ? Да ли би данас исто могло да се деси у Белгији? Да ли би у нашој држави то могло да се деси? Зашто?
- ? Која би основна људска права и права детета била угрожена да није тако?
- ? Шта сматрате да је у том случају обавеза Народне скупштине, која предлаже и доноси законе? Зашто је то важно?

Ученици се усмеравају да, саосећајући са дечаком из примера, сами заступају став да закони треба да буду усклађени с међународним уговорима, Декларацијом о људским правима и Конвенцијом УН о правима детета, односно међународним нормама за људска права и права детета, да је тако једино праведно. На крају наставник истиче, или понови ако сами ученици дођу до тог закључка, да је крајња сврха поделе и ограничења власти гарантовање и очување основних права и слобода грађана.

Достизање компетенције **1.1. Поштовање људског достојанства и људских права** на напредном нивоу очигледно је и **у трећем разреду гимназије** када ученик треба критички да разматра механизме надзора поштовања људских права и санкционисања њиховог кршења бавећи се садржајима као што су: *Развој људских права и Међународни механизми надзора поштовања људских права и санкционисања њиховог кршења.*

Поред тога, када ученик зна зашто су потребна ограничења и контрола власти, онда ће очекивати и заштиту у случају прекорачења власти надлежних и угрожавања својих права, што подстиче развијање и других компетенција као што су:

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права из групе Вредности.

Опис компетенције:

- О: 1.3.б) *Сматра да се закони морају примењивати доследно, поштено и непристрасно.*
- С: 1.3.в) *Заступа мишљење да сви државни органи као и јавни званичници доследно треба да поштују законе и својим примером чувају демократска начела.*
- Н: 1.3.ж) *Залаже се за постојање мера правне заштите од поступака надлежних органа у случају кршења грађанских права.*

2.2. Поштовање из групе Ставови.

Опис компетенције:

- С: 2.2.б) *Уважава друге људе без обзира на њихово културно порекло и друштвено-економски статус.*

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.4.а) *Саосећа са људима у невољи.*

О: 3.4.6) *Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ.*

Н: 3.4.д) *Изражава саосећајност, било да је реч о осећању радости или туге, са људима са којима нема директан контакт.*

4.3. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

О: 4.3.а) *Објасни својим речима основне политичке концепте као што су демократија, слобода, грађанство, права и обавезе.*

О: 4.3.б) *Идентификује разлоге зашто сваки појединац има обавезу да поштује људска права других.*

Н: 4.3.ђ) *Критички промишља о развојној природи људских права и тренутном стању људских права у различитим деловима света.*

2. Пример за компетенције из групе Ставови

2.3. Грађански дух

Описи компетенције:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

С: 2.3.б) *Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице.*

Н: 2.3.в) *Покреће акције за побољшање живота заједнице на локалном, националном или глобалном нивоу.*

Изабрани исход из програма наставе и учења за трећи разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- заједно са осталим ученицима учествује у проналажењу особа којима је потребна помоћ, у изради плана и реализацији акције, њеној промоцији и вредновању.

Слично дефинисаних исхода, поред трећег, има у другим разредима, тако да се наведене активности могу и у њима применити и прилагодити узрасту.

У трећем разреду основне школе у програму Грађанског васпитања налазе се садржаји: *Волонтирање, Добровољно ангажовање појединаца и група у пружању*

помоћи људима, животињама, биљкама, Мотиви волонтера – веровање у снагу узајамне помоћи, човекољубље и хуманост, Волонтерске акције ученика/ученица школе у локалној заједници. Током процеса учења и бављења овим садржајима остварује се наведени исход и развија КДК **Грађански дух**, средњег нивоа. У зависности од начина управљања процесом учења, ова КДК може да се развије и до напредног нивоа.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Заједно у акцију!

Поступак

Учитељ подстиче ученике на размишљање питањем:

- Шта би и како могли да предузму/ураде да им у школи буде лепше и боље? Најчешћи одговори и примери акција које ученици наводе, и потом заједно са наставником организују, јесу: чишћење дворишта и учионица, сађење биљака, украшавање зидова, организовање рођенданских прослава, фудбалских утакмица...

Од понуђених одговора, учитељ тражи да изаберу један, на пример чишћење дворишта, а потом усмерава разговор питањима:

- Зашто после великог одмора у дворишту има отпадака (кеса, конзерви...) мимо канти за отпатке? Очекивани одговори најчешће су: јер ђаци не воде рачуна и бацају отпатке где стигну; јер у близини нема канти за отпатке...
- Ако нема довољно канти, шта можемо да урадимо? Очекивани одговори најчешће су: да тражимо од директора да купи; да тражимо од родитеља да поклоне школи...
- Ако директор/школа нема пара за нове канте, а не можемо то да захтевамо од родитеља, шта мислите коме можемо да се обратимо? Ово може да буде и истраживачки задатак по групама: једна да сама истражи преко интернета, друга кроз разговор са директором/секретаром/библиотекаром/наставником у предметној настави и сл.

Кад ученици установе да Градско зеленило обезбеђује канте за отпатке, израђују план акције по групама уз усмеравање учитеља. Најпре праве прорачун колико канти је потребно поставити у целом дворишту у односу на његову површину и број ђака. Кад изаберу довољан број канти, израђују групне плакате срећеног дворишта. Затим припремају изложбу плаката на коју ће позвати нпр. директора, стручне сараднике, чланове новинарске секције и др. а неко од ученика ће бити задужен за фотографисање изложбе. Након тога, на нивоу целог одељења, саставља се писмо директору школе у којем ученици траже сагласност да се обрате директору Градског зеленила у којем моле да се школи донира одређени

број канти. По добијању сагласности директора школе, шаљу молбу Градском зеленилу и фотографије са изложбе. Када добију позитиван одговор, целокупна акција представља се у школском часопису и на сајту школе.

Поменути активностима могу да се развијају и друге компетенције, нпр.:

2.5. Самоефикасност из групе Ставови.

Опис компетенције:

- О: 2.5.а) *Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације.*
- С: 2.5.б) *Прилагођава се новим околностима и превазилази препреке на путу ка циљу.*
- Н: 2.5.в) *Ефикасно решава проблеме настале у непредвиђеним ситуацијама и превазилази животне изазове.*

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

Пример међупредметне повезаности: са предметом Природа и друштво у трећем разреду основне школе (садржинска повезаност: Животне заједнице у мом крају и човеков однос према њима; и исходна повезаност: илуструје примерима одговоран и неодговоран однос човека према животној средини).

Међупредметне компетенције које се овим активностима највише развијају и омогућају међупредметно повезивање: највише одговоран однос према околини; предузимљивост и предузетничка компетенција, комуникација, сарадња, решавање проблема, рад са подацима...

3. Пример за компетенције из групе Вештине

3.8. Вештине за решавање сукоба

Опис компетенције:

О: 3.8.а) *Изражава поштовање у комуникацији са свим сукобљеним странама.*

О: 3.8.б) *Идентификује могућа решења за превазилажење сукоба.*

С: 3.8.в) *Доприноси решавању конфликта указујући на могућа решења сукоба.*

Н: 3.8.д) *Доприноси решавању међуљудских конфликта, стварајући позитивну емоционалну атмосферу.*

Изабрани исходи из програма наставе и учења за други разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује ненасилну од насилне комуникације међу члановима групе на примерима из свакодневног живота, из књижевних дела које чита и филмова које гледа;
- саслуша излагање саговорника без упадица и са уважавањем;
- даје и прихвата предлоге водећи рачуна о интересу свих страна у сукобу;
- понаша се у складу са Правилником о безбедности ученика;
- сарађује и преузима различите улоге на основу договора у групи;
- износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге који могу унапредити безбедност ученика у школи;
- разликује понашања појединаца која доприносе или ометају функционисање и напредовање групе;
- успоставља, гради и чува успешне односе са члановима групе којој припада;
- искаже своја осећања и потребе на начин који не угрожава друге;

- препозна и уважи осећања и потребе других;
- прихвата и образлаже на примерима из живота да свако дете има иста права без обзира на различитости.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за пети разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- анализира сукоб из различитих углова (препознаје потребе учесника сукоба) и налази конструктивна решења прихватљива за све стране у сукобу;
- аргуменује предности конструктивног начина решавања сукоба.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за шести разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на неугрожавајући начин.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за четврти разред гимназије:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на конструктиван начин, сарађује у тиму поштујући разлике у мишљењу и интересима.

Наведени исходи и развијање компетенције **Вештине за решавање сукоба** до напредног нивоa постижу се бавећи се предвиђеним садржајима, као што су нпр. у другом разреду основне школе: *Вредности школе као заједнице – равноправност, одговорност, солидарност, брига за друге, толерантност, праведност, поштење*; Сукоби – *Узроци сукоба и шта са њима*; Сукоб из угла оног другог; *Посредовање у сукобу*; *Конструктивно решавање сукоба*; или нпр. У 5. разреду: *Сукоби и начини решавања сукоба*; *Предности конструктивног решавања сукоба*.

У сваком од наведених разреда очекује се да ученици разликују конструктивну комуникацију од оне која то није и да повежу настанак и разрешење конфликта са начином на који се комуницира. Активности на развијању вештина комуникације пружају велике могућности и ученици у њима обично радо учествују.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Конструктивно решавање сукоба

Поступак

Као подстицај за иницијални разговор може да послужи неки од бројних, јавно доступних клипова, краткотрајних филмова или презентација. За млађе ученике, можда чак и гимназијалце, погодан је анимирани филм „Мост“ који приказује сукоб између великих животиња које прелазе мост са различитих страна, не могавши да се мимоиђу, и могуће решење које нуде мање животиње кроз сараднички однос. Филм је доступан на линку:

<https://www.youtube.com/watch?v=P1900TBJ7q8&index=13&list=PLCp-zjbR-kZ7a5WU63KCheDY8234SUPgr&t=0s>.

Могу се користити и следећи подстицаји:

- спот МУП-а РС „Бирај речи хејт спречи“ који је доступан на следећем линку
 <https://www.youtube.com/watch?v=eHW23wa7Sgc>
- кратка презентација о толеранцији и решавању сукоба
 <https://www.youtube.com/watch?v=BxgP-AxEnI>
- кратки филм о конфликту и његовом решавању на обострано задовољство
 <https://www.youtube.com/watch?v=XM9GSig9eSw>
<https://www.youtube.com/watch?v=ioxMjTffIj0>
- кратки филм о активном слушању и посредовању у конфликтима
 <https://www.youtube.com/watch?v=tRk0JLjLDI>.

После приказивања филма организује се рад у групама, где свака група треба да одигра неку ситуацију сукоба. Са сваком групом се, након одигравања сукоба, разговара пред одељењем о узроцима сукоба у свакој ситуацији, ко су учесници, како су се понашали, како је сукоб разрешен, како су се учесници сукоба, као и посматрачи, том приликом осећали, које су њихове потребе, циљеви, намере осујећене, шта се после сукоба дешавало... Потом, након што се на нивоу групе договоре како, ученици представљају и одигравају како се сукоб може конструктивно разрешити и шта чинити да до сукоба не дође. Наставник након тога захтева од ученика да се присете примера из искуства када су они сами или другови из одељења конструктивно и ненасилно комуницирали и понашали се према другима, када су и на који начин помогли да се сукоб реши и сл. Све активности треба да воде унапређивању вештине ученика да активно слушају, да бирају речи које

користе у комуникацији, да показују да уважавају личност другог, да својим примером и понашањем делују на друге и да на тај начин утичу на стварање позитивне емоционалне атмосфере у одељењу.

Поред вештина за решавање сукоба на овај начин могу се развијати и компетенције:

2.5 Самоефикасност из групе Ставови (свих нивоа).

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине, на основном нивоу.

Опис компетенције:

О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

3.3. Вештине слушања и опажања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

О: 3.3.б) *Са пажњом слуша друге људе.*

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.4.а) *Саосећа са људима у невољи.*

О: 3.4.б) *Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ.*

С: 3.4.в) *Узима у обзир осећања других људи када доноси одлуке.*

С: 3.4.г) *Сагледава ситуацију из перспективе других особа.*

3.5. Флексибилност и прилагодљивост из групе Вештине.

Опис компетенције:

С: 3.5.б) *Прилагођава се новим ситуацијама користећи нове вештине и примењујући своје знање на другачији начин.*

Пример међупредметне повезаности: са предметом Свет око нас (СОН) у другом разреду основне школе (садржинска повезаност: Права и обавезе чланова група, Правила понашања појединаца и група; и исходовна повезаност: понаша се тако да уважава различитости својих вршњака и других људи); са слободним наставним активностима (СНА) – Животне вештине у петом и шестом разреду (садржинска

повезаност: социо-емоционалне вештине – сарадња, комуникација, асертивност, решавање сукоба, препознавање сопствених и туђих емоција, превазилажење стреса; и исходовна повезаност – критички промишља и доноси одлуке уважавајући контекст ситуације, процену последица и најбољи интерес за себе, друге и околину, јасно изрази сопствене мисли и осећања, са пажњом слуша саговорника и комуницира с другима на конструктиван начин, сарађује са члановима групе којој припада и одупре се притиску групе на асертиван начин).

Међупредметне компетенције које се овим активностима највише развијају и омогућују међупредметно повезивање: највише комуникација, одговорно учешће у демократском друштву, сарадња, решавање проблема...

4. Пример за компетенције из групе Знање и критичко разумевање

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости

Опис компетенције:

С: 4.5.б) *Идентификује ефекте пропаганде у савременом свету и утврђује механизме заштите.*

Н: 4.5.г) *Процењује начин на који економски и финансијски процеси утичу на функционисање друштва.*

Изабрани исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препознаје у медијима поруке које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за осми разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна механизме манипулације медија и утицај медија на сопствено мишљење и деловање; проналази и користи информације из различитих извора, критички их разматра и вреднује.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за други разред гимназије:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- доводи у везу слободу медија и развој демократије, препознаје примере говора мржње у медијима, критички разматра питање цензуре и сензационализма у медијима, границе између права на информисање и права на заштиту

приватности, наведе принципе новинарске етике, критички се односи према комерцијалним програмима у медијима;

- препозна примере манипулације информацијама у медијима.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Медијско информисање

- Бавећи се садржајима као што су: *Поруке медија у подстицању потрошње, Деца у рекламама и др.*, ученици већ у четвртом разреду основне школе препознају поруке у медијима које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих, односно идентификују ефекте пропаганде у савременом свету. Касније у осмом разреду, када се баве: *Медијима као извором информација и дезинформација, Манипулацијама путем медија (одлагањем информације, скретањем пажње, побуђивањем емоција, стварањем осећаја кривице, неговањем некултуре...)* и остварују наведене исходе, не само да се идентификују ефекти пропаганде у савременом свету већ се коришћењем информација из различитих извора проналазе и механизми заштите. Ова компетенција се даље развија и у другом разреду гимназије, када се баве: *Сензационализмом у медијима. Комерцијалним програмима у медијима* и када остварују поменуте исходе, те могу да достигну и напредни ниво развијености КДК јер процењују начин на који економско-пропагандни програм, а с тим у вези и финансијски процеси, утичу на функционисање друштва.

Поступак

Ради развоја критичког мишљења код ученика ефикасно је постављати им питања у атмосфери у којој могу слободно да одговарају, без квалификација, и захтевати од њих да нешто бране или нападају (техника за и против). Наставник може да поставља питања ученицима:

- ? Зашто тако мислиш?
- ? На основу чега си то закључио?
- ? Можеш ли то да објасниш? Дај неки пример за то.
- ? Шта би се десило када би...?
- ? Како то може да се докаже?
- ? Ко то тврди и на основу чега?
- ? Шта се жели тиме постићи?
- ? Како то изгледа посматрано из угла друге особе?
- ? Који утицај медији могу имати на нас?

Ова питања довољна су за анализу информација које су доступне у медијима и на друштвеним мрежама, што може да покаже ученицима колико има нетачности, произвољности, интереса и манипулације подацима којима смо изложени.

- Са старијим ученицима може се организовати рад у групама где ће свака група имати истраживачки задатак: да пронађе пример медијске поруке која спроводи одређену врсту утицаја које су претходно навели (наставник може, по потреби, да их допуни): сазнајни, утицај на ставове, емоционални утицај, физиолошки утицај, утицај на понашање. Потом може да се дискутује о начину на који медији утичу (позитивно или негативно) и какве последице то може да има на појединца и заједницу.

На овај начин могу се развијати и друге КДК, као нпр.:

4.1. Знање и критичко разумевање себе из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

- О: 4.1.а) *Описује на који начин његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање.*
- С: 4.1.б) *Критички сагледава себе из различитих перспектива и преиспитује своје ставове и уверења.*
- Н: 4.1.в) *Критички размишља о својим осећањима у различитим ситуацијама.*

Н: 4.1.г) *Критички размишља о својим предрасудама и унапред формираним мишљењима.*

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.6.а) *Јасно изражава своје мишљење о некој теми.*

3.3. Вештине слушања и опажања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

О: 3.3.б) *Са пажњом слуша друге људе.*

С: 3.3.в) *Прати невербалне знакове у комуникацији како би покушао да на основу њих открије значење порука и намере других људи.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.2.а) *Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.*

С: 3.2.б) *Преиспитује тачност информација које користи.*

С: 3.2.в) *Процењује могуће ризике настале коришћењем различитих информација.*

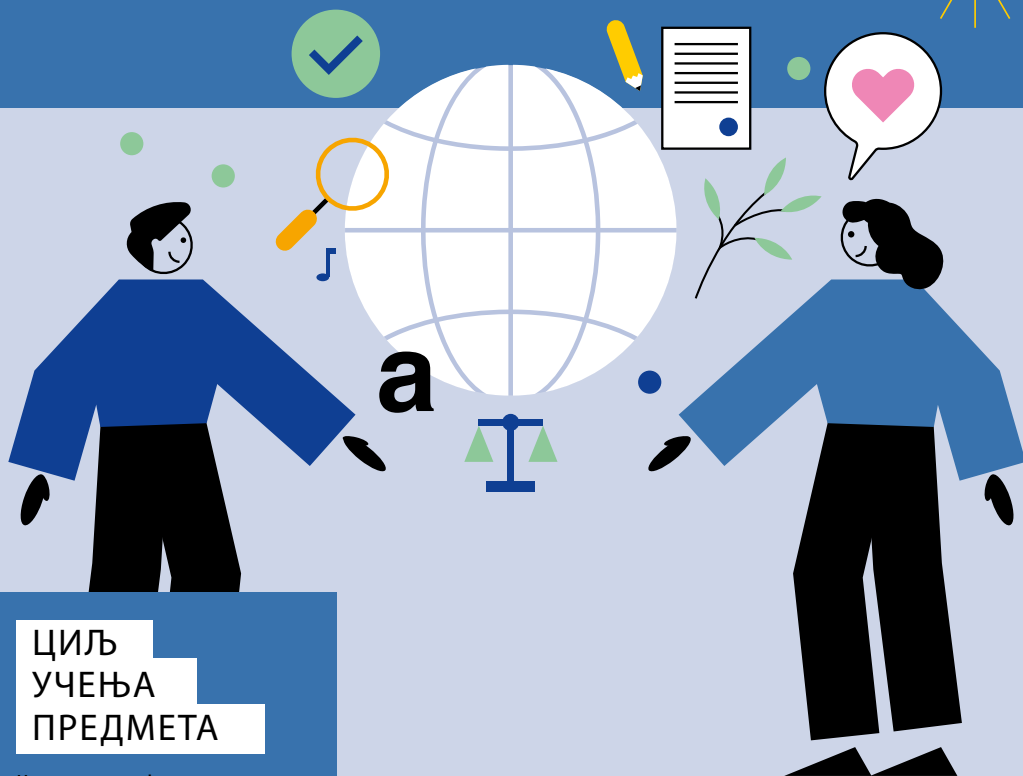
Н: 3.2.г) *Користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за извођење закључака и формирање судова.*

Пример међупредметне повезаности: са предметом Историја у осмом разреду основне школе (исходовна повезаност: критички се односи према информацијама из медија користећи се историјским знањима и вештинама); и са предметом Психологија у другом разреду гимназије (садржинска повезаност: Употреба и злоупотреба психологије; и исходовна повезаност: разликује научни од лаичког приступа психолошким питањима и критички се односи према текстовима и псеудотекстовима у медијима).

Међупредметне компетенције које се овим активностима највише развијају и омогућују међупредметно повезивање: највише рад са подацима, решавање проблема, комуникација, одговорно учешће у демократском друштву, сарадња.

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Циљ учења грађанског васпитања је да ученик изучавањем основних принципа, вредности и процедура грађанског друштва постане свестан својих права и одговорности, осетљив за потребе појединца и заједнице и спреман да активно делује у заједници уважавајући демократске вредности. Акцент је не на стицању и развијању знања већ на развијању вештина применљивих у свакодневном животу у демократској заједници, на демократским ставовима и вредностима о универзалности људских права, једнакости, слободи и одговорности, социјалној осетљивости и припадности заједници.

Грађанско васпитање је изборни програм у основној и средњој школи. Ученици су у обавези да изаберу један од два програма: Грађанско васпитање или Веронаука; оцењују се описно на три нивоа и реализују се са по једним часом недељно. Грађанским васпитањем се развијају знања, вештине, вредности и ставови који се односе на људска права, одговорност, демократско друштво, процесе у савременом свету, грађански активизам. Програми Грађанског васпитања у основној школи су спирални јер се четири исте области (Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам) из разреда у разред проширују и продубљују, не само у смислу нових садржаја већ и захтева. Овај процес се наставља у средњој школи, где су у средњој стручној школи заступљене три области (Појединац и друштво, Права и одговорности, Школа као заједница), а у гимназији две (Безбедност младих и Глобализација). Настава је, од самог почетка откад је уведено Грађанско васпитање у школе, замишљена да се реализује кроз радиониچارски начин рада. Садржај и исходи Грађанског васпитања повезани су са другим предметима, посебно са Матерњим језиком, Светом око нас/ Природом и друштвом, Историјом и Психологијом, и са изборним програмима у гимназији, као што су: Појединац, човек, друштво и Језик, медији и култура.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Програм Грађанског васпитања најдиректније је повезан са КДК. Већ је из описа предмета и циља учења Грађанског васпитања видљива та повезаност, а остваривањем циља доприноси се развијању КДК, јер се, заправо, учи не о демократији већ за демократију. Видљива је и повезаност тема, садржаја и **свих** исхода програма Грађанског васпитања са свим КДК, а остваривање исхода директно доприноси њиховом развијању.

Остваривање циља и исхода изискује, као што је и наглашено у дидактичко-методичком упутству за остваривање програма, примену различитих интерактивних облика рада (активна, проблемска, пројектна, истраживачка настава) и метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице (подразумева групни рад или рад у пару, односно кооперативно учење), симулације, играње улога, дебате, дискусије, пројекте, истраживања, покретање акција и сл. У другом циклусу основне школе и у средњој школи ученици се баве истраживачким активностима и користе стандардне методе и технике друштвених наука као што су: посматрање, прикупљање података, интервјуисање, анкетирање, студије случаја, биографска метода. При томе, што су ученици старији и имају више искуства у оваквом начину рада, то могу више и сами да бирају теме на којима ће радити, начин рада, материјале, начин представљања резултата свог рада, изворе знања, и тако се осамостаљују у процесу учења. А наставник није кључни извор знања већ неко ко усмерава, координира рад, пружа подршку, подстиче ученике. Тако и сам начин остваривања програма, односно међусобна интеракција и односи на часу, искуствено учење и сопствени избори у начину и процесу рада доприносе континуираном развијању **свих** КДК.

Ради илустрације ове повезаности и доприноса развијању КДК, следе примери исхода и тема, односно кључних појмова садржаја Грађанског васпитања за 5. разред основне школе.

Бавећи се темом *Људска права*, и кључним појмовима садржаја: потребе и жеље, права, правила у учионици, доношење групних правила, права детета и људска права, Конвенција о правима детета и документа која се односе на школу, показатељи остварености и кршења децијих права, остварују се следећи исходи – на крају разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује жеље од потреба и наведе примере веза између потреба и људских права;
- препозна своје потребе, као и потребе других и да их уважава;
- штити своја права на начин који не угрожава друге;
- учествује у доношењу правила рада групе и поштује их;
- на примеру препозна уграђеност права деце у основним документима која уређују рад школе;
- наводи примере и показатеље остварености и кршења децијих права;
- наводи чиниоце који утичу на остварење децијих права;
- поштује права и потребе ученика који су у инклузији у његовом одељењу/школи;
- идентификује кршење људских права на примеру неког историјског догађаја.

Остваривање ових исхода очигледно води развијању следећих КДК: вредновање људског достојанства и људских права; вештине аналитичког и критичког мишљења; аутономне вештине учења; самоефикасност; одговорност; толеранција према двосмислености; емпатија; језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економије, околине и одрживости.

Али и начин рада на часу, који подразумева интерактивно, кооперативно, искуствено учење, води развијању КДК:

- вештине за сарадњу;
- вештине слушања и опажања;
- грађански дух;
- поштовање;
- флексибилност и прилагодљивост;
- вештине за решавање сукоба...

Дакле, радећи на одређеном заједничком задатку у групи или пару, уз наставника који је више у улози координатора, ученици су у ситуацији да међусобно сарађују, решавају међусобне сукобе и изграђују позитивне односе једни са другима, постају спремни на сарадњу и рад са другима, пажљиво слушају једни друге и прате говор тела и остале невербалне поруке да би пратили значење и намере саговорника, дају простор другима да се изразе поштујући их, постају спремни да мењају мишљење ако им се аргументовано покаже да је то потребно јер на тај начин могу успешно да обаве задатак.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ЉУДСКА ПРАВА, ПРАВА И ПОТРЕБЕ, ДОНОШЕЊЕ ГРУПНИХ ПРАВИЛА, ПОШТОВАЊЕ ПРАВИЛА, ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО, ОДГОВОРНОСТ И ОБАВЕЗЕ У ЗАЈЕДНИЦИ, ОДЛУЧИВАЊЕ, КРШЕЊЕ И ЗАШТИТА ПРАВА, ИДЕНТИТЕТИ, СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ, СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДЕ, ДИСКРИМИНАЦИЈА, ТОЛЕРАНЦИЈА, ПОШТОВАЊЕ, РЕШАВАЊЕ СУКОБА, РЕАГОВАЊЕ НА НАСИЉЕ, ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ, АНАЛИЗА, ВРЕДНОВАЊЕ, КООПЕРАТИВНО УЧЕЊЕ.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ПЛАНИРАЊЕ АКЦИЈЕ У ШКОЛИ

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ

Вештине за сарадњу је једна од КДК која се највише развија на часовима Грађанског васпитања због групног облика рада или рада у пару који је заступљен на сваком часу. На пример, у оквиру теме Грађански активизам ученици се баве планирањем и извођењем акција у школи у корист права детета (рецимо сређивање дворишта да би окружење било безбедно, или хуманитарна акција за помоћ болесном другу) и, на крају, процењују ефекте спроведене акције, презентују акцију и анализирају групне радове.

Радећи свој део посла као члан групе, ученик мора да поштује правила тимског рада, која су претходно заједнички договорена, тиме што у групној дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на неугрожавајући начин, сарађујући са другима. На тај начин ученик, уз усмеравање наставника, изграђује позитивне односе са другима у групи, договара се са њима како би постигли консензус у достизању заједничког циља, односно остварењу задатка, преноси другим члановима групе релевантне и корисне информације, помаже другом, бодри га...

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: АНАЛИЗА ФИЛМА НЕ СУДИ

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: КРШЕЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Програм Грађанског васпитања је директно повезан са КДК из области Вредности – вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права, и то са дескрипторима основног, а у неким разредима и средњег нивоа, јер континуирано развија свест и вредност о потреби школског подучавања демократији и како деловати као демократски грађани, о томе да сви грађани пред законом треба да буду једнаки и да се према њима поступа непристрасно, да се закони примењују увек и поштено, да демократски избори треба да се спроведу слободно и поштено, да законска овлашћења не смеју да се злоупотребљавају.

У настави би могао даље да допринеси развијању ове компетенције бавећи се владавином права у погледу контроле законодавних овлашћења и правном заштитом од поступака надлежних органа којима се крше грађанска права. У зависности од узраста и искуства ученика ове вредности би могле да се развијају на следећи начин:

- Када је у питању тема Људска права и када се наводе примери кршења људских права, наставник, на пример, може да прикаже кратак Оскаром награђени, страни филм *Не суди* (на линку: <https://www.youtube.com/watch?v=yQQIOMubFAI>) у којем ученик због кашњења у школу добија ударце шибом по пруженим длановима, где се види да је то уобичајена процедура, да учитељ има овлашћење да тако кажњава, да то ником није необично, па ни дечаку који добија ударце. Наставник може да пита ученике: Замислите да се ово десило у нашој школи у данашње време, да ли би то било дозвољено? Зашто не? Како би ученик могао да се заштити?
- Наставник потом може да организује рад по групама и да свакој групи ученика да један од унапред припремљених примера злоупотребе овлашћења и законских граница. Ученици би на нивоу групе дискутовали и одговарали заједно на питања: Које све проблеме видите у примеру? Да ли је некоме повређено неко право? Ко је за то одговоран? Може ли се и како заштитити од таквих поступака? Да ли треба да постоји контрола овлашћења? Ко и како може да помогне?
- Након размене одговора може се наставити дискусија на питања: Можете ли да се сетите неког примера из свог окружења или из медија из којег се види злоупотреба овлашћења? Које су последице такве злоупотребе? Да ли је у примеру који сте навели онај ко је злоупотребио своја овлашћења прошао некажњено, без законских последица? Зашто је важно да постоји начин да се заштитимо од таквих поступака надлежних органа, односно људи са одређеним законским овлашћењима?
- Повратна информација наставника може да буде и инструктивна, у смислу да се ученику укаже да у дискусији није изнео много аргумената, а да их, на пример, може наћи у одређеној књизи, публикацији, на одређеном сајту.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ИСТРАЖИВАЊЕ НА ТЕМУ
КУЛТУРЕ И ИДЕНТИТЕТИ**

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: КУЛТУРЕ И ИДЕНТИТЕТИ

Програм Грађанског васпитања видљиво доприноси развијању компетенције из области Ставова: отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама, када се имају у виду дескриптори основног и средњег нивоа, јер остварујући програм подстиче се интересовање ученика за учење о традицијама, уверењима, вредностима и погледима на свет других људи, заинтересованост за друге земље, радозналост према туђим уверењима и другим културним припадностима. Ова компетенција би могла више да се развија у погледу спремности и иницијативе да сеуђе у интеракцију са људима са другачијим вредностима, обичајима и другим погледима на свет, из других култура.

У зависности од узраста и искуства ученика ови ставови би могли да се развијају на следећи начин:

- Када се у оквиру теме Процеси у савременом свету говори о нашим идентитетима и сличностима и разликама међу њима, наставник може да постави задатак за групе да истраже различите културе у зависности од њихових интересовања (нпр. различитих земаља у окружењу, или држава Европе, или нпр. једна група културу Далеког истока, друга Блиског истока, трећа западњачку, англосаксонску, четврта афричку, пета латиноамеричку или сл.). Информације о култури коју су изабрали, а које се тичу образаца понашања, обичаја, погледа на свет и сл., могу да пронађу користећи различите публикације, интернет и друге медије, или из разговора са одговарајућим саговорницима. Након одабира, обраде и синтетизовања тих информација свака група треба да представи другима одабрану културу на начин који сама изабере (ППТ, паноом или симулацијом, укључујући и начин одевања, шминкања, обраћања, говора, говора тела...). Током представљања различитих култура наставник подстиче друге ученике да питају презентере и наставника шта их занима о тој култури, а наставник може да их усмери и на друге изворе информација.
- Наставник може да укључи ученике у неки од портала као што је Е-твининг, где ученици могу да контактирају са ученицима из других земаља и с њима размењују информације, пре свега захваљујући дигиталној технологији, и тако се упознају и повежу са другим културама. На тај начин се подстиче иницијатива ученика за тражењем других контаката са људима другачијих погледа на свет, обичаја, понашања. Наставник треба да подржи ове иницијативе у мери у којој је то изводљиво.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ПЛАНИРАЊЕ
ХУМАНИТАРНЕ АКЦИЈЕ**

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ

Програм Грађанског васпитања доприноси развијању компетенције из области Ставова – *самоефикасност*, посебно у односу на дескрипторе основног нивоа, односно када је у питању изражавање уверења у сопствену способност да разуме питања и да може да извршава активности које је планирао. Самоефикасност као став према себи, веровање у сопствену способност да се предузимају активности неопходне за постизање одређених циљева, подразумева и уверење да се доносе одговарајуће одлуке, изаберу одговарајући начини за испуњавање задатака и успешно заобилазе препреке, да се успешно носи

са животним изазовима и да зна како да се носи са непредвиђеним ситуацијама. Видљива је повезаност самоефикасности са самопоуздањем, а могуће је развијати и једно и друго.

У зависности од узраста и искуства ученика самоефикасност би могла да се развија, на пример, на следећи начин:

- Када у оквиру теме *Грађански активизам* ученици идентификују проблем у школи којим ће се бавити и планирати и извести одговарајућу акцију у корист права детета, наставник може да тражи да приликом планирања акције (нпр. хуманитарна акција којом се прикупљају новчана средства за операцију болесног друга) анализирају сопствене снаге, могућности и оно што за њих представља изазов и тешкоћу у реализацији плана и спровођењу акције. Када направе листу изазова и тешкоћа, односно препрека на путу ка замишљеном циљу, свако од чланова групе може да изабере једну тешкоћу за коју треба да пронађе решење, односно начин да се превазиђе, па да га представи осталима, да се размени на нивоу групе и аргументовано изабере најефикаснији. Потом наставник може да тражи од ученика да планирају ко ће, када и како бити задужен за превазилажење препрека и долажење до циља, односно успешно реализоване акције. Када ученици буду тражили решења и анализирали да ли је изабрано решење добро, шта су предности и недостаци таквог решења, шта је применљиво, а шта није, и када буду искуствено проживели превазилажење постојећих препрека и успешно реализовали акцију, препреке ће им изгледати решивије и биће сигурнији у своје способности да их заобиђу, да промене нешто у сопственом поступању и да се носе са животним изазовима.

У наведеним примерима, поред изабраних компетенција, развијају се и друге компетенције за демократску културу, како је и наведено у примеру повезаности програма са КДК.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

Може се закључити да се програмом Грађанског васпитања, на свим нивоима образовања, развијају све КДК, бавећи се садржајем програма и остваривањем циљева и исхода, као и начином на који се организује и реализује настава. Наведени примери подстицања развоја КДК могу се на сличан начин користити на часовима других програма и предмета и у другим активностима које се реализују у школи. И обрнуто, примери подстицања развоја КДК датих у овом приручнику у оквиру бројних предмета могу се користити у настави Грађанског васпитања. При томе се развијањем једних компетенција за демократску културу подстиче развијање других јер су оне међусобно повезане и у међусобном су садејству.